

ΠΕΡΙ ΓΕΝΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

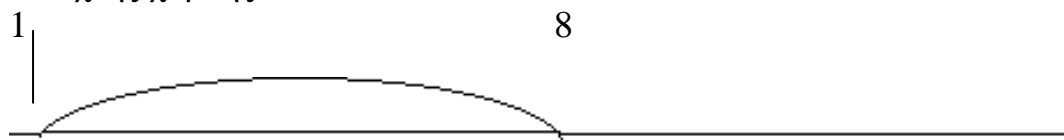
Αν θελήσει κανείς να αναδράμει ιστορικά στην προέλευση και τη δημιουργία των γενών της ελληνικής (βυζαντινής) μουσικής, σίγουρα θα βρει την άκρη στον Πυθαγόρα, τον Ευκλείδη, τον Αριστόξενο και άλλους νεότερους μαθηματικούς και σοφούς γενικότερα.

Για να εξετάσει ωστόσο το θέμα αυτό, δεν μπορεί παρά να ασχοληθεί με τη δημιουργία των διαστημάτων, όπως αυτά εκπηγάζουν από τη λεγόμενη **ευκλείδια κατατομή του κανόνος** που επινόησε ο μέγας αυτός μαθηματικός.

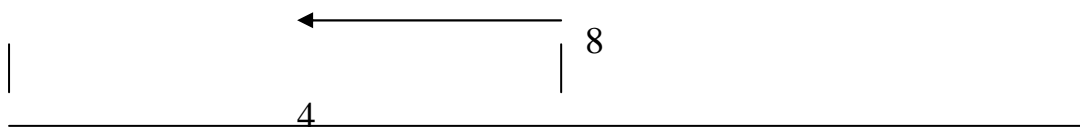
Ο Ευκλείδης χώρισε τμήματα με σύμφωνα διαστήματα $8^{ηs}$ και $5^{ηs}$ πάνω σε ευθεία χορδή συγκεκριμένου μήκους.

Η μουσική κλίμακα, που έχει ασκήσει τη μεγαλύτερη επιρροή στις θεωρητικές διαπραγματεύσεις από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, είναι η λεγόμενη **πυθαγόρεια σκληρή διατονική**. Η κατασκευή της περιγράφεται σε ένα έργο αποδιδόμενο στο μεγάλο γεωμέτρη **Ευκλείδη** και είναι η περίφημη **Κατατομή Κανόνος**. Την κλίμακα αυτή μπορούμε να αναπαραγάγουμε με μόνη τη χρήση των συμφώνων διαστημάτων της $8^{ηs}$ και της $5^{ηs}$ στην ευθεία μιας χορδής συγκεκριμένου μήκους. Τα λογικά βήματα για την παραγωγή της είναι τα παρακάτω:

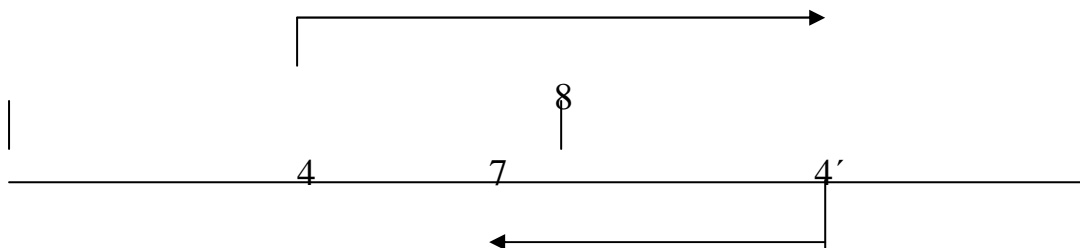
A) Αν πατήσουμε τη χορδή στη μέση της, παράγεται η οκτάβα της ανοιχτής χορδής.

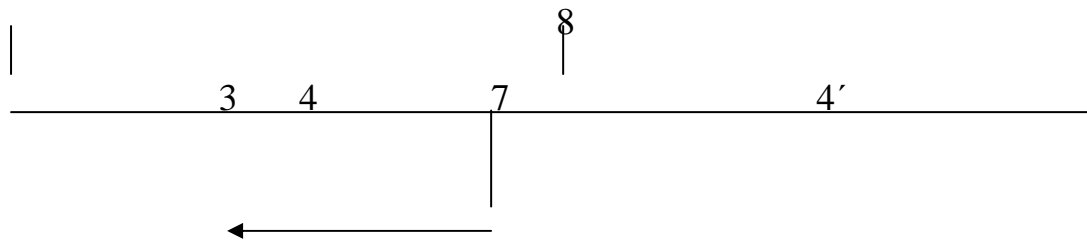
B) Κατεβαίνοντας από την οκτάβα μια $5η$, παίρνουμε την $4^{η}$ της κλίμακας.

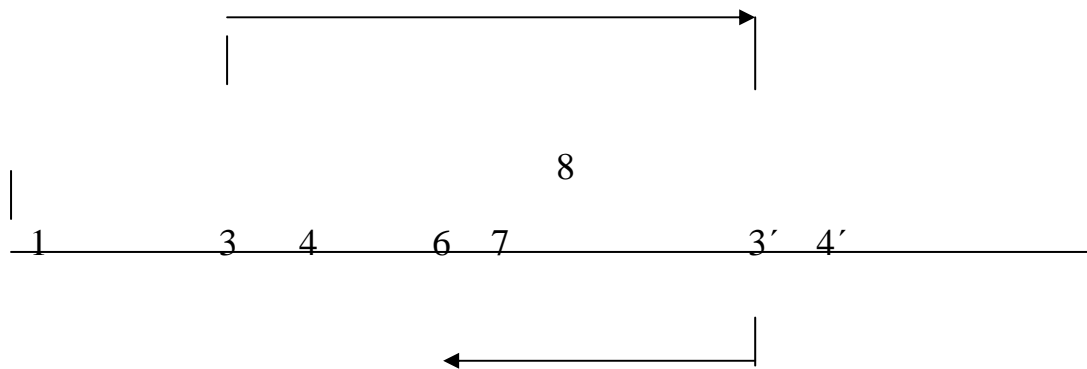
Γ) Ανεβαίνουμε μια οκτάβα και κατεβαίνουμε μία $5^{η}$ και παίρνουμε την $7^{η}$ της κλίμακας.

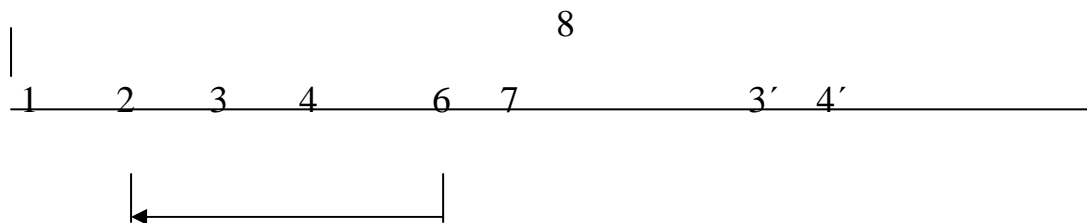
Δ) Κατεβαίνουμε μια 5^η και παίρνουμε την 3^η της κλίμακας.

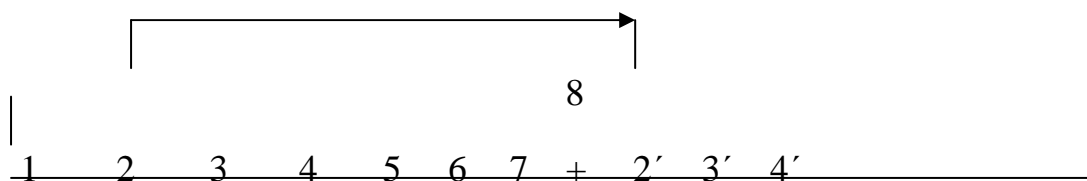
Ε) Ανεβαίνουμε μια οκτάβα και κατεβαίνουμε μια 5^η και παίρνουμε την 6^η της κλίμακας.

ΣΤ) Κατεβαίνουμε μια 5^η και παίρνουμε τη 2^η της κλίμακας.

Ζ) Ανεβαίνουμε μια οκτάβα και κατεβαίνουμε μια 5^η και παίρνουμε την 5^η της κλίμακας.

Η κλίμακα αυτή ανάγεται στο τροπικό σχήμα της μείζονος κλίμακος, όπου με κλάσματα αναγράφονται οι σχέσεις των συχνοτήτων μεταξύ των διαδοχικών βαθμίδων 1 – 8 :

Η μορφή που παρουσιάζει έχει ως εξής:

(1) 9/8 (2) 9/8 (3) 256/243 (4) 9/8 (5) 9/8 (6) 9/8 (7) 256/243 (8)

Τι σημαίνει όμως το 9/8 ; Σημαίνει **μείζονα τόνο** που τον συμβολίζουμε με **T** . Το 256/243 σημαίνει **ημιτόνιο**, που το συμβολίζουμε με το γράμμα **H**. Έτσι φθάνουμε στη σειρά των φθόγγων της κλίμακας της Ευρωπαϊκής μουσικής, δηλαδή: T- T- H – T- T- T- H (τόνος-τόνος ημιτόνιο-τόνος-τόνος-τόνος-ημιτόνιο).

Η κλίμακα όμως αυτή είναι η λεγόμενη **σκληρή διατονική**. Ο όρος αιτιολογείται από τα χαρακτηριστικά της: δομείται αποκλειστικά από τα ακραία διατονικά βήματα τον **τόνο** και το **λήμμα** (ή **λείμμα**), που παίζει το ρόλο του ημιτονίου.

Πριν πούμε όμως ο,τιδήποτε, ας ανατρέξουμε στις εξηγήσεις, που δίνει ο αείμνηστος Ι. Μαργαζιώτης, σχετικά με την προέλευση του τόνου και των υποδιαιρέσεών του: Ο τόνος λοιπόν ήταν διαιρεμένος από τους αρχαίους σε 2 **ημιτόνια** ή **ημίτονα**, που δεν ήταν ίσα μεταξύ τους, όπως σήμερα στην Ευρωπαϊκή Μουσική. Αντί δηλαδή τα 12 μόρια να χωρίζονται σε 6 και 6 είχαμε 7 και 5. Το μεγαλύτερο (7/12) ονομαζόταν **αποτομή** ενώ το μικρότερο (5/12) **λήμμα**. Η διαφορά μεταξύ αποτομής και λήμματος (7/12 – 5/12 =2/12) ονομαζόταν **κόμμα**. Γι'αυτό και η μουσική Επιτροπή του 1881 διαίρεσε τον μείζονα τόνο σε 6 κόμματα.

Αργότερα διπλασιάστηκαν κι έγιναν **12**.

Γεννάται τώρα το ερώτημα: πώς φτάσαμε στη **μαλακή διατονική κλίμακα**, όπου τα μεσαία διαστήματα είναι μικρότερα του αρχικού; Η απάντηση είναι ότι ήταν αποτέλεσμα αντικατάστασης του λήμματος από την αποτομή. Έτσι προκύπτει ένα νέο μέγεθος τόνου που ονομάστηκε **ελάσσων**. Με αφαίρεση δε 2 μορίων προκύπτει ο **ελάχιστος**. Τη διευθέτηση των μεγεθών πραγματοποίησε ο **Δίδυμος ο Αλεξανδρινός**.

Το κοινό χαρακτηριστικό των γενών σκληρού και μαλακού είναι ότι όλα τα βήματα των κλιμάκων τους έχουν μέγεθος που κυμαίνεται μεταξύ του ημιτονίου και του τόνου (10 μόρια, 8 μόρια) .

Υπάρχει όμως και μία μεγάλη και πολύ σημαντική κατηγορία τρόπων, που χρησιμοποιούν βήματα μεγαλύτερα του τόνου. Ένα τέτοιο βήμα μεγαλύτερο του τόνου ονομάζεται **χρωματικό διάστημα** και, κατά συνέπεια, οι τρόποι που χρησιμοποιούν παρόμοια διαστήματα ονομάζονται **χρωματικοί**.

Μία **χρωματική κλίμακα** παράγεται από την κλίμακα διατονικού τρόπου, όταν σ'αυτήν εισαγάγουμε χρωματικό τετράχορδο. Η διαδικασία της χρώσεως είναι γνωστή από την αρχαία ελληνική μουσική.

Ας δούμε κάποιες δομές αρχαίων τετραχόρδων παρακάτω:

Δώριο χρωματικό τετράχορδο

ημιτόνιο	ημιτόνιο	Χρωματικό διάστημα
----------	----------	--------------------

Φρύγιο χρωματικό τετράχορδο

Χρωματικό διάστημα	ημιτόνιο	ημιτόνιο
--------------------	----------	----------

Λύδιο χρωματικό τετράχορδο

ημιτόνιο	Χρωματικό διάστημα	ημιτόνιο
----------	--------------------	----------

Να σημειώσουμε εδώ ότι από τα παραπάνω τετράχορδα μόνο του Λύδιου τρόπου μπορεί κανείς να συναντήσει στη Βυζαντινή μουσική.

Θα τελειώσουμε τη συνοπτική μελέτη μας με ένα τρίτο γένος, που ονομάζουμε **εναρμόνιο**. Οι κλίμακες του γένους αυτού, θεωρητικά, χρησιμοποιούν διαστήματα **μικρότερα του ημιτονίου**. Στην Ευρωπαϊκή μουσική, όπως γνωρίζουμε ο εναρμόνιος φθόγγος σημαίνει κάτι άλλο: έχει δηλαδή την ίδια σημασία με την ταυτοφωνία. Παρ'όλες τις σύγχρονες διαπραγματεύσεις περί εναρμόνιου γένους, δεν υπάρχει κάποια τροπική δομή μεταξύ των κανονικών βαθμίδων που να επιτρέπει εναρμόνια διαστήματα. Εναρμόνια συμπεριφορά μπορεί να δει κανείς σε παροδικές έλξεις κάποιων βαθμίδων γύρω από ένα σταθερό και δεσπόζοντα φθόγγο. Σαν παράδειγμα εναρμόνιας μελικής συμπεριφοράς θα μπορούσαμε να παραθέσουμε:

α/ το αλληλουάριο της ακολουθίας των Νυμφίων:

...α α αα λη η η η λου...

β/ Όλες τις χρώες όπου κάποια από τα διαστήματά τους έχουν 4 μόρια. Στο ζυγό μάλιστα ο Διαμαντής Μαυραγάνης το διάστημα Δι-Γα το σημειώνει με 2 μόρια μόνο! Παράδειγμα :

Πλυ νον με τοις δα κρυσιμου Σω τηρ ο τι ρε ρυ πωμαι εν πολ
λαι αις α μαρ τι ι αις... κλπ

Να πούμε ακόμα ότι ο χοράρχης μας κ. Εμμ. Θεουλάκης σε μέλη της χορωδίας του, που αδυνατούν να εκτελέσουν το διάστημα αυτό συνιστά να ταυτίζουν τον Δι με τον Γα, προκειμένου να αποφευχθούν μεγαλύτερα λάθη. Ένα ακόμα παράδειγμα με χρήση κλιτού: Πρόκειται για την κατακλείδα του Ν΄ ψαλμού στην περίοδο της Τεσσαρακοστής «*Τα πλήθη των πεπραγμένων μοι δεινών...*»

των πε πραγ με ε νων μοι οι δει ει νων.... κλπ.

Το ίδιο βλέπουμε και στην εκτέλεση της σπάθης, όπου ο υπερκείμενος φθόγγος, όπως και ο υποκείμενος του δεσπόζοντος, που φέρει τη χρώα δεν απέχουν από αυτόν περισσότερο από 4 μόρια.

Όσον αφορά τους ήχους της Βυζαντινής μουσικής τους ανήκοντες στο λεγόμενο « Εναρμόνιο γένος » (Τρίτος και Βαρύς), αυτοί κατά παράδοση μόνο κρατάνε την ονομασία του εναρμονίου. Στην πραγματικότητα είναι σκληροί διατονικοί. Αυτό άλλωστε μαρτυρεί και το γεγονός ότι οι ήχοι του εναρμονίου γένους δανείζονται τις διατονικές μαρτυρίες.

Κ. Κουκιάς
Καθηγητής Βυζαντινής μουσικής και Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Παναγίας Καθολικής Κρεμαστής